

ISLAHHÂNE

(إصلاحخانه)

Osmanlılar'da kimsesiz ve fakir çocuklara meslekî eğitim vermek üzere kurulan ve daha sonra sanat mektepleri haline dönüşen kurumların adı.

İlk islahhâne, 1863 yılında Niş'te Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından kurulmuş olup yetim ve öksüz veya aileleri kendilerine bakamayacak kadar fakir olan müslüman ve gayri müslim çocuklara temel eğitim vermek ve meslek kazandırmak amacıyla taşımaktaydı. Bu islahhânedeki eğitim ve öğretimden iyi sonuçlar alınması üzerine 1864'te Tuna vilâyetinin merkezi Rusçuk ile Köstence'de birer islahhâne daha açılmıştı. Türkiye'de hem meslekî ve teknik eğitimin hem de korumaya muhtaç çocukların eğitiminin gelişimi bakımından önemli bir yere sahip olan islahhâneler birkaç yıl içinde Anadolu ve Rumeli'deki birçok vilâyete yayıldı. 1867'den itibaren Kastamonu, Bursa, İskodra, Sofya, Sivas, Edirne, İzmir, Halep, Bosna, Erzurum, Diyarbekir, Konya ve Selânik'te birer islahhâne kuruldu. Bunların hepsi erkek çocuklara mahsustu. Midhat Paşa kız çocukları için de 1868'de Rusçuk'ta bir islahhâne açmıştı.

İslahhânelerin yönetimi 1871 yılına kadar geçici tâlimatlarla yürütülmüşse de bu tarihte çıkarılan İslahhânelere Dair Nizamnâme ile hepsinin teşkilât, eğitim ve öğretim gibi işleri aynı esaslara bağlandı. Nizamnâmeye göre İslahhânelerin iç idaresi iki kısma ayrılıyordu. Birincisi çocukların eğitim ve öğretimi, disiplini, beslenmesi ve giyimiyle bunlara ait masrafların karşılanması, ikincisi de imalâta dair işlerdi. Her islahhânedede bu iki idarenin genel yönetim ve denetimini sürdürmekle görevli bir umum müdür, onun maiyetinde kurumun disiplin işlerine bakmakla yükümlü bir zâbıta müdürü ile sanayi işlerini yürüten, hesap ve yazı işlerinden sorumlu bir imalât müdürünün bulunması gerekiyordu. Ayrıca birer maiyet kâtabiyile sandık emîni ve vekilharç da görevlendirilecekti.

Din farkı gözetilmeksizin on üç yaşından büyük olmayan yetim ve öksüz çocuklarla anne veya babasından biri hayatta olduğu halde fakir olan çocuklar islahhânelere öğrenci olarak alınıyordu. Ancak islahhâneye kabul edilen çocuğun eğitimi sona ermeden velisi veya akrabası tara-

fından geri alınmak istenmesi durumunda o zamana kadar yapılan masrafların kuruma ödenmesi gerekiyordu. Öte yandan anne baba veya akrabaları bulunan çocuklar da boş yer olması durumunda yıllık masraflarının ödenmesi şartıyla islahhânelere alınabiliyordu. Bazı islahhânelere farklı özelliklere sahip çocuklar da kabul edilebiliyordu. Nitekim çeşitli cezalara çarptırılmış suçlu çocuklarla buradaki hapis hanede bulunan otuza yakın kadın Niş İslahhânesi'nin eğitim öğretim faaliyetlerine dahil edilmişti. Rusçuk Erkek İslahhânesi'ne de âmâların kabulü kararlaştırılmıştı. Öğrenci sayısı islahhânenin sahip olduğu imkânlara göre değişiyordu. Alınan öğrenci ilk hafta çeşitli denemelerden geçirilerek kabiliyeti tesbit edilmeye çalışılıyor, daha sonra yeteneğine göre bir mesleğe yönlendiriliyordu.

İslahhâne nizamnâmesine göre bu okullarda elifbâ, Kur'ân-ı Kerîm, ilmiyel, ahlâk, edebiyat, yazı, hesap ve Tuna vilâyetinde ayrıca Bulgarca derslerinin okutulması gerekiyordu. Çocuklar kendi dinlerinden olan öğretmenlerden ders alacaklardı. Öğretimi öngörülen meslekler ise terzilik, kunduracılık, debbağlık ve dokumacılıktı. Bununla birlikte sonraki yıllarda ihtiyaca göre başka dallarda da eğitime geçilmişti. Nitekim Rusçuk Erkek İslahhânesi'nde demircilik, marangozluk, matbaacılık ve ciltçilik de öğretiliyordu. Öğrenciler bunlardan bazısının uygulamasını vilâyet matbaası, demirhane ve vilâyet kalemlerinde yapıyorlardı. Kız islahhânesindeki öğrenciler ise dikiş nakış ile birlikte piyano dersleri de alıyordu. Meslek dersi hocaları o mesleği en iyi icra eden ustalar arasından mahallinde seçiliyordu.

Bu kurumlardaki meslekî eğitim tamamıyla fonksiyonel bir nitelikteydi. Öğrenciler burada bir taraftan meslek öğrenirken diğer taraftan bilhassa ordunun kundura ve giyim ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Böylece hem ordunun ihtiyaçları daha ucuzca temin edilmiş hem de bu suretle teşekkül eden döner sermaye ile islahhânelerin kendi giderleri karşılanmış oluyordu.

İslahhânelerdeki öğrenciler beş sınıfa ayrılmıştı. Sınıflar büyükten küçüğe doğru ilerliyor, böylece beşinci yılında olan öğrenci birinci sınıfa gelmiş oluyordu. Sınıf geçme yılda bir defa yapılan imtihanda başarılı olmaya bağlıydı. Bir öğrencinin mezun olabilmesi için okuma ve yazmayı öğrenmesi, hesap yapması, islahhâne ni-

6534, 6552, 6565, 6569, 6662, 6570, 6806, 6896, 7106, 7142, 7153, 7164, 7258, 7356, 7392, 7410, 7413, 7643, 7668, 8355, 8372, 8402, 8566, 8664, 9369, 9837, 10389; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 15351, 15629, 16519, 19593, 19660, 19910, 19929, 20021, 20032, 20050, 20293, 20894, 20896; BA, İrade-Meclis-i Mahsus, nr. 258, 270, 287, 350, 356, 441, 463, 497, 516, 532/1, 614/1, 901, 935/1, 942/1, 962/1, 962/2, 963, 971/1, 971/3; BA, *Ayniyat Defteri*, nr. 439, s. 11, 71, 114; F. Eichmann, *Die Reformen des Osmanischen Reiches*, Berlin 1858; G. Rosen, *Geschichte der Türkei*, Leipzig 1867, II, 228-244; *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 7-14; Cevdet, *Tezâkir*, I, 67-71, 75-82, 98; Lutfi, *Târih*, IX, 69, 122, 236, 244-250; X, 17-21, 35, 44; C. Segnobos, *Târih-i Siyâsi*, İstanbul 1324, s. 382-387; E. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 124-125, 479-485; Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanı'nın Tahliili", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 44-46; Recai G. Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", a.e., s. 108-128; Ö. Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihlî Arazi Kanunnamesi", a.e., s. 391; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 174-176, 228; Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953, s. 51 vd.; S. L. Poole, *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları* (trc. Can Yücel), Ankara 1959, s. 267-271; R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, New Jersey 1963; a.e. (trc. Osman Akinhay), İstanbul 1997, I-II; Haluk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara 1966, s. 35-37; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 725-734; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, ts., s. 210-213; P. Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri* (trc. Adnan Cemgil), İstanbul 1981, s. 137-143; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış", *TCTA*, I, 13-16; Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", a.e., III, 588-601; İlber Ortaylı, "Tanzimat", a.e., VI, 1546-1547; Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", a.e., VI, 1015-1024; Ali Fuad Türk geldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Ankara 1987, I, 41-81, 373-375; Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu, 1839-1914*, Ankara 1989, s. 54, 63, 65, 111 vd.; a.mlf., "İslahat Fermanı'nın Düşündürdükleri", *TT*, sy. 146 (1996), s. 24-28; İlkur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1990, s. 95 vd.; Kemal Beydilli, "1839 Tanzimat ve 1856 İslahat Fermanları Hakkında", *150. Yılında Tanzimat*, İstanbul 1990, s. 21-28; Ufuk Gülsoy, "1856 İslahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 443-458; Ahmed Refik [Altınay], "Türkiye'de İslahat Fermanı", *TTEM*, XIV/4 (1340), s. 193-215; Halil İnalıcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *TTK Belleteni*, XXVIII/112 (1964), s. 611 vd.; a.mlf., "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", a.e., XXVIII/112 (1964), s. 632 vd.; Azmi Özcan - Ş. Tufan Buzpinar, "Church Missionary Society İstanbul'da: Tanzimat-İslahat ve Misyonerlik 1858-1880", *İstanbul Araştırmaları*, I, İstanbul 1972, s. 63-77; C. Evren, "Tanzimat", *İA*, IX, 742.

UFUK GÜLSOY

zamnâmesini okuyup anlayabilmesi ve eğitim aldığı sanat dalında başarılı olması gerekiyordu. Ara sınıflarda imtihanlara girerek sınıf atlamak da mümkündür. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerine yapmış oldukları işlere göre bir miktar ücret verilmesi kararlaştırılmıştı.

İmtihani verip diploma alan öğrenciler yevmiye ile veya sözleşmeli olarak ıslahhânelerin iş yerlerinde çalışma hakkına sahiptiler. Dışarıda dükkân açmak isteyenlere ise ıslahhâneneden borç verilmek suretiyle yardımcı olunacaktı. Dükkân açanlar mahallî idarelerle iş birliği yapılarak kontrol altında tutulacak ve işinde herhangi bir suistimali görülenler hakkında gerekli tedbirler alınacaktı (*Düstur*, Birinci tertip, II, 292-295). Böylece ıslahhânelere bir bakıma, ahî ve lonca teşkilâtlarının önceki yüzyıllarda Osmanlı esnaf ve zenaatkârları üzerinde oynanmış olduğu olumlu rol yüklenmek istenmişti. Zira bir taraftan liyakatlı sanatkârlar yetiştirerek ülkenin yetişmiş eleman ihtiyacının karşılanması planlanırken diğer taraftan bu sanatkârların başarılı ve dürüst birer esnaf olmaları sağlanmaya çalışılıyordu.

İslahhâneler, hemen tamamıyla ıslahhâne sandıklarında toplanan yardımlarla açılmıştır. İslahhânelerin normal giderleri, yukarıda sözü edilen döner sermaye gelirlerinin yanı sıra akarı kendilerine tahsis edilen bağ, bahçe, han, ev, değirmen vb. emlak ile bazı resmî işlemlerden alınan yüzdelerle karşılanmaktaydı. Bu kurumlar, Cumhuriyet dönemine kadar faaliyet gösterecek olan sanayi mekteplerine zemin ve model oluşturmuştur. Nitekim 1868'de İstanbul'da Sultanahmet'te açılan Mekteb-i Sanâyi ile 1869'da Yedikule'de hizmete giren Kız Mekteb-i Sanâyii de yine yetim, öksüz ve kimsesiz çocuklara meslekî teknik eğitim vermek amacıyla kurulmuştu. Fakat bunlar ıslahhânelere göre daha gelişmiş durumdaydı. II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) diğer vilâyetlerdeki ıslahhâneler de sanayi mektebi haline getirilmeye başlandı. Ayrıca İstanbul'da korunmaya muhtaç çocuklar için ıslahhâne tarzında bir Dârülhayr-ı Âlî kurulduysa da bu okul II. Meşrutîyet'in başında kapatıldı. Balkan ve I. Dünya savaşları yıllarında Osmanlı Devleti on binlerce korunmaya muhtaç çocuğun barınma, beslenme ve eğitim problemiyle karşı karşıya kaldı. Hükümet, bu ihtiyaçları karşılamak için Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in 12 Teş-

rînisânî 1330 (25 Kasım 1914) tarihli teklifi üzerine Maarif Nezâretî'ne bağlı olarak ülkenin birçok yerinde dârüleytamlar açtı. Millî Mücadele'nin buhranlı günlerinde bilhassa şehid çocuklarını kabul ederek büyük yararlıklar gösteren bu kurumlar 1926'da kapatıldı (bk. DÂRÜLEY-TAM).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Dahiliye, nr. 41580/4, 46687/2, 41128; BA, İrade-Şûrâ-yı Devlet, nr. 629; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 22735; *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, İstanbul 1285, s. 31, 68, 76; a.e. (1290), s. 48, 69; a.e. (1292), s. 57, 83, 93; a.e. (1293), s. 46, 89, 98; *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1289, II, 287-295; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 627-637, 686-696; IV, 1548-1552; Reşat Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, İstanbul 1982, s. 287-295; a.m.f., "Türkiye'de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim", *Meslekî ve Teknik Öğretim*, sy. 104, Ankara 1961, s. 17-121; Faik Reşit Unat, "Niş İslahhanesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge", a.e., sy. 114 (1962), s. 5-6; Hans-Jürgen Kornrumpf, "İslahhaneler", *Économie et sociétés dans l'empire ottoman (fin du XVIIIe début du XXe siècle)*, Paris 1983, s. 149-156; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1989, s. 193-194; Cemil Öztürk, "Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu (I): İslahhâneler", *Prof. Dr. Hakki Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 427-442; *Takvîm-i Vekâ'iyi'*, nr. 752, İstanbul 31 Mayıs 1281; nr. 808 (1 Temmuz 1282); nr. 810 (15 Temmuz 1282); nr. 867 (15 Teşrînisânî 1283); nr. 976 (13 Rebîülevvel 1285); nr. 981 (7 Rebîülâhîr 1285); nr. 1040 (23 Ramazan 1285); nr. 1049 (21 Şevval 1285); Tuna, nr. 4, İstanbul 9 Zilkade 1281; nr. 4 (Zilkade 1281); nr. 13 (13 Muharrem 1282); nr. 19 (24 Safer 1282); nr. 20 (2 Rebîülevvel 1282); nr. 22 (17 Rebîülevvel 1282); nr. 25 (9 Rebîülâhîr 1282); nr. 26 (16 Rebîülâhîr 1282); nr. 29 (7 Cemâziyelevvel 1282); nr. 37 (4 Receb 1282); *Pakalın*, II, 5-7.

CEMİL ÖZTÜRK

İSLÂHÎ, Emin Ahsen

(أمين أحسن إصلاحی)

(1904-1997)

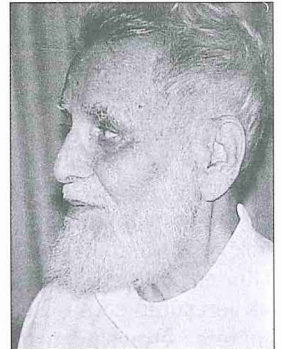
Pakistanlı âlim,
müfessir ve siyasetçi.

Hindistan'ın A'zamgarh şehrine bağlı Bumhor köyünde doğdu. İlk öğrenimini burada tamamladı. 1914'te aynı şehre bağlı Sarây-ı Mîr'de Medresetü'l-İslâh'a kaydoldu ve bu okuldan 1922'de mezun oldu. Zekâsı, güzel konuşma ve güzel yazı yazma kabiliyetiyle dikkat çeken İslâhî, hocası Abdurrahman Niğrâmî tarafından tahsilini devam ettirmesi yönünde teşvik edildi. Utar Pradeş eyaletinde yayımlanan *Medîne* ve *Saç* gibi bazı dergilerde üç yıl kadar yöneticilik yaptı ve yazılar yazdı.

1925'te dönemin meşhur âlimlerinden Hamîdüddin Ferâhî'nin Sarây-ı Mîr'de başlattığı derslerine devam ederek tefsir, fıkıh, felsefe ve siyaset okudu; vefatına kadar (1930) onun yanında bulundu. Bir yandan da Medresetü'l-İslâh'ta hocalık yaptı. *Sünenü't-Tirmizî* şerhi *Tuhfetü'l-aḥvezi*'nin müellifi olan Mübârekpûrî'den hadis ve hadis usulü okuyarak icâzet aldı. Daha sonra A'zamgarh'a dönüp *e'l-İslâh* adıyla bir dergi çıkardı (1936-1939).

İslâhî, 1941 yılında Mevdüdfî'nin önderliğinde kurulan Cemâat-i İslâmî adlı teşkilâtın kurucuları arasında yer aldı. Teşkilâttâ başkan yardımcısı ve Meclis-i Şûrâ üyesi oldu. 1943'te Sarây-ı Mîr'den Doğu Pencap'taki Patankot'a bağlı Dârüİslâm'a giderek faaliyetlerini burada sürdürdü. Pakistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasından sonra Cemâat-i İslâmî'nin merkeziyle birlikte kendisi de Lahor'a taşındı. Pakistan'da İslâm'a zarar verdikleri gerekçesiyle Kâdiyânîler'e karşı 1953'te başlatılan harekette önemli rol oynadı. Ancak ülkede kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle bu harekete katılan pek çok âlim ve fikir adamıyla birlikte İslâhî de yargılandı ve bir buçuk yıl hapse mahkûm oldu. Hapisten çıktıktan sonra Cemâat-i İslâmî'deki görevine döndü. Teşkilâtın hangi faaliyetlere öncelik vermesi gerektiği hususunda hareketin liderleri arasında çıkan ihtilâfta İslâhî daha ziyade toplumun ıslahı için mücadele verilmesini, Mevdüdfî ise siyasi faaliyet gösterilmesini savunuyordu. Cemâat-i İslâmî'nin bütün üyelerinin katılımıyla yapılan toplantıda alınan kararları benimsemeyen İslâhî, Ocak 1958'de bazı arkadaşlarıyla birlikte Cemâat-i İslâmî'den ayrıldı. Aynı yıl hacca gitti.

İslâhî Cemâat-i İslâmî'den ayrıldıktan sonra tamamen ilmî ve fikrî çalışmalara yöneldi. Bu arada Tanzîm-i İslâmî adıyla

Emin Ahsen
İslâhî